

A Comparative Study of the Poetry of Forough Farrokhzad and Nadia Anjuman

Mahmood Heidari¹, Elham Ali Mirzaei²

Received: 31/10/2023 Accepted: 6/5/2024

Abstract

The present study adopts the French School of Comparative Literature methodology to introduce Anjuman and to explore the historical and thematic relationships between her poetry and that of Farrokhzad. Using content analysis and comparative approaches, the research examines feminist themes in their works and their portrayals of female identity.

The findings suggest that Anjuman was well-acquainted with Farrokhzad's poetry and philosophical outlook, which profoundly influenced her creative expression. Her work reflects themes central to feminist literature, including the assertion of women's love and identity, resistance to patriarchy, critiques of social inequalities, and the articulation of women's desires and aspirations. These shared concerns highlight Anjuman's intellectual and poetic engagement with Farrokhzad's legacy. However, significant differences emerge in their approaches: Farrokhzad openly addressed women's issues, challenging societal norms with bold language. By contrast, Anjuman's poetic expression, constrained by Afghanistan's restrictive social context, remains comparatively reserved and avoids directly challenging established norms. Nonetheless, her work symbolizes the voice of Afghan women striving for representation in a challenging socio-cultural landscape.

Keywords: *Nadia Anjuman, Forough Farrokhzad, contemporary Afghan Persian poetry, French school of comparative literature.*

¹ Corresponding author, associated prof. Persian literature, Humanities science, Yasouj University, Yasouj, Iran; ORCID ID; <https://orcid.org/0000-0002-6887-5845>, Email: heidarimahmood81@gmail.com/ Visited Prof. Shiraz University, Iran.

² Ph. D. Candidate, . Persian literature, Humanities science, Yasouj University, Yasouj, Iran. elham.mirzaeeali94@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Comparative literature, a field of literary criticism originating in France, examines the relationships between the literatures of different nations, exploring their historical connections and reciprocal influences. This approach, foundational to the French school of comparative literature, emphasizes the study of how a national literary work manifests and reflects within the literature of another culture (Zarrin Koob, 1361: 125). As noted by the French school, "the transfer of a literary subject from one literature to another is neither accidental nor arbitrary; it results from a historical relationship grounded in cause and effect" (Jamal al-Din, 1389: 15).

One prominent subject of such comparative inquiry is Nadia Anjuman, an Afghan poet whose life was tragically cut short by patriarchal violence. Known as the "Afghan Lady of Ghazal" (Saqr, 2018: 752), Anjuman was a student of Persian literature and engaged in numerous academic trips to Iran alongside Herat University professors. Her exposure to literary discussions with Iranian poets and thinkers, as well as her engagement with the works of Persian literary masters like Hafez, Saadi, Sepehri, Moshiri, and Forough Farrokhzad, shaped her poetic voice (Introduction to Divan Gul Doodi, 11). Among these figures, she found particular resonance with Forough Farrokhzad's themes and struggles, aligning with Anjuman's inner experiences and feminist ideals. This affinity significantly influenced Anjuman's intellectual and poetic development, guiding her articulation of women's issues.

Sawsan Abdul Moneim Saqr characterizes Anjuman's poetry as protest-driven, drawing comparisons with the works of Forough Farrokhzad (Saqr, 2018: 782). Consequently, the present study investigates the thematic connections between Anjuman and Farrokhzad, addressing the question: In what specific feminist themes does Anjuman's poetry reflect the influence of Farrokhzad? The significance of this research lies in its contribution to understanding women's literature in Iran and Afghanistan, demonstrating the transnational impact of Forough Farrokhzad's poetic legacy.

2. Literature Review

Numerous studies have compared Forough Farrokhzad's poetry with the works of other poets, particularly those writing in Arabic. These studies primarily highlight the feminine discourse in Forough's poetry,

focusing on themes such as the expression of female emotions, fear and loneliness, utopian visions, and the articulation of sorrow and grief.

Regarding comparisons between Forough and non-Iranian Persian-speaking poets, two notable studies exist. Akbari Bayraq and Asdian (2014), in their article titled *"A Comparative Study of the Use of Myth and Archetype in the Poetry of Forough Farrokhzad and Golrokhshar Safi-Ava (a Tajik Poet)"*, explored the use of mythological elements and archetypes in the works of these two poets. Additionally, Bundshahriari and Seyed Rezaei (2014), in their study titled *"Comparison of the Poetry of Forough Farrokhzad, Farzaneh Khojandi, and Khaledeh Forough from the Perspective of Johnson's Theory,"* analyzed the diversity of vocabulary in the works of these three poets.

One of the few studies focusing on Nadia Anjuman's poetry is *"The Afghan Poet Nadia Anjuman"* by Sawsan Abdul Moneim Saqr (2018). This study introduces Anjuman's work and posits that she used poetry as a weapon to advocate for Afghan women. However, existing scholarship reveals a research gap: no studies specifically address Nadia Anjuman's influence on Forough Farrokhzad or provide a comparative analysis of their poetry. This study aims to fill that gap by exploring the thematic and stylistic intersections between their poetic legacies.

3. Methodology

This study employs content analysis to examine the feminist and women-centered themes in the poetry of Nadia Anjuman and Forough Farrokhzad. The primary focus is on the thematic and conceptual dimensions of their work, while the analysis of poetic language and form has been excluded to maintain the conciseness of the discussion.

4. Results

The influence of Forough Farrokhzad, a leading figure in contemporary Iranian poetry, extends beyond Iran's borders, exemplifying the critical role of comparative literature in situating national literatures within a broader global context. This research, grounded in the French school of comparative literature, examines the historical and thematic connections between the poetry of Forough Farrokhzad and Nadia Anjuman, renowned as the "Lady of Ghazals" in Afghanistan. By analyzing Anjuman's biography and education, as well as identifying echoes of Forough's voice in her poetry, the study concludes that Anjuman was significantly influenced by Forough in addressing feminist issues, particularly in advocating for women's rights and

expressing feminist ideologies. This influence is explored across eight thematic categories.

Forough Farrokhzad, known for articulating the most eloquent feminine voice in contemporary Persian literature, introduced themes of feminism and female identity with remarkable boldness, challenging patriarchal norms through her work. Nadia Anjuman, as a scholar of Persian literature, was well-versed in these poetic movements and influenced by them during her academic visits to Iran, where she engaged with Iranian literary circles. Inspired by Forough, Anjuman addressed the pain, struggles, and confinement of Afghan women while striving to articulate their experiences. Like Forough, she focused on granting identity to women's love and emotions, denouncing inequalities and discrimination, and highlighting themes of loneliness and captivity. Both poets frequently depicted women as caged birds yearning for freedom, using imagery such as "walls," "cages," and "birds" to symbolize feminist struggles.

Despite thematic parallels, notable differences distinguish their poetic voices. Forough's work is characterized by its forthrightness and norm-defying expressions of love and femininity. In contrast, Anjuman's approach reflects the constraints of a more traditional Afghan society, necessitating a measured and cautious exploration of similar themes. Nonetheless, her courage in addressing issues of love, patriarchy, and women's emancipation remains deeply commendable. Both poets' efforts underscore their shared mission of granting identity to women and challenging societal structures, though their respective sociocultural contexts shaped their poetic strategies and modes of expression.

References

A) Books

- Anjuman, N. (2006). **Divan of Nadia Anjuman's Poems**. Edited by Mohammad Shafi Noorzai and Sam Vathighi. First edition. Unpublished. Published by the Burnt Books Foundation of Iran.
- Baraheni, R. (1984). **Male History**. Tehran: First.
- Baraheni, R. (1992). **Gold in Copper**, Tehran: Author.
- Jamal al-Din, M. S. (2009). **Comparative Literature** (Comparative Research in Arabic and Persian Literature) Translated by Saeed Hessampour and Hossein Kiani, Shiraz: Shiraz University.
- Hariri, N. (2007). **Art and Literature Today** (Conversation with Simin Daneshvar). Ch 1. Tehran: Babol Bookstore.

- Hoghooghi, M. (2005). **Poetry of Our Time** (4) Forough Farrokhzad. Ninth edition. Tehran: Negah
- Robbins, R. (2009). **Literary Feminisms**. Translated by Ahmad Abu Mahboob. First edition. Tehran: Afraz Publishing House.
- Zarghani, S. M. (2005). **Perspectives of Contemporary Poetry**. Second edition. Tehran: Sales.
- Zarrin Koob, A. (1982). **Literary Criticism**. Third edition. Tehran: Amir Kabir.
- Shafie Kadkani, M. R. (2004). **Periods of Persian Poetry** (From Constitutionalism to the Fall of the Monarchy). Tehran: Sokhan.
- Shamisa, S. (1997)(2004). **A Look at Forough Farrokhzad**, Tehran: Morvarid.
- Shamisa, S. (1995). **A Look at Forough Farrokhzad**. Second edition. Tehran: Morvarid.
- Abedi, K. (1998). **Life and Poetry of Forough Farrokhzad** (More Than a Single Leaf). Tehran: Jami.
- Farrokhzad, F. (1999). **Forough Javedaneh**. by Abdolreza Jafari. Tehran: Tanvir.
- Farrokhzad, F. (2002). **Divan of Forough Farrokhzad**. Tehran: Sales.
- Farrokhzad, F. (1978). **Selected Poems of Forugh Farrokhzad**. Tehran: Morvarid.
- Kaliashtornia, Vera. B. (1981). **New Poetry in Iran**. Translated by Homayoun Taj Tabatabaei. Tehran: Negah.
- Mushraf Azad, Ma. (1997). **Parishadukht of Human Poetry** (Life and Poetry of Forugh Farrokhzad). Tehran: Sales.
- Yazdani, Z. (1982). **Women in Persian Poetry** (Yesterday-Today). Tehran: Ferdows.

B) Articles

- Akbari Bayraq, H. and M. Asadian (1994) "A Comparative Study of the Use of Myth and Archetype in the Poetry of Forugh Farrokhzad and Golrokhsar Safi (Tajik Poets), **Comparative Literature Research**, Volume 2, Issue 1, pp. 161-192.
- Bond Shahriari, A. and T. Seyed Rezaei (2014) "Comparison of the Poetry of Forough Farrokhzad, Farzaneh Khojandi and Khaleda Forough from the Perspective of Johnson's Theory" **Contemporary**

World Literature Research, Volume 19, Issue 1, Spring and Summer 2014, pp. 45-61.

Pournamdarian, T. Radfar, A. Shakeri, J. (2012). "A Study and Interpretation of Some Symbols in Contemporary Poetry".

Contemporary Persian Literature. Year 2. Issue 1. pp. 25-48.

Razavi, A. Muslim Yar, A. Sh. (2019) "The Grand Jury and Its Place in Contemporary Historiography of Afghanistan" **Historical Sociology**, Volume 12 - Issue 1, pp. 144-180.

Hossein Pour Chafi, A. Mousavi, Sughri S. (2005). "A Comparative Study of Forough and Sepri's Poetry from an Intellectual and Content Perspective." **Literary Research Quarterly**. Issue 9 and 10. pp. 75-92.

Abdul Moneim Saqr, S. (2018). "Al-Sha'era al-Afghaniyya Nadia Anjuman". **Al-Azhar University**, Issue 22, pp. 747-835.

Va'ez, L. Sadeqzadeh, M. H. (2005). "Women's Poetry: Four Contemporary Women Poets". **Hafez**. Issue 21. pp. 74-79.

فصلنامه

سال ۲۱، شماره ۸۵، پاییز ۱۴۰۳، ص ۹-۳۴

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.21.85.9>

مطالعه تطبیقی شعر فروغ فرخزاد و نادیا انجمن

دکتر محمود حیدری^۱؛ الهام علی میرزایی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۲/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۸/۹

چکیده

پژوهش پیش‌رو، کوششی است در چارچوب مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی در راستای معرفی نادیا انجمن و نشان‌دادن رابطه تاریخی شعر او با شعر فروغ و نشان‌دادن تأثیرپذیری وی از شعر فرخزاد. این پژوهش با روش تحلیل محتوا و با رویکرد تطبیقی، مضمونهای فمینیستی شعر فروغ فرخزاد و نادیا انجمن و تلاش آنها را در به تصویر کشیدن هویت زنانه در شعرشان واکاوی کرده است. یافته‌های پژوهش حاکی است که زن و مسائل مربوط به آن موضوع محوری در شعر این دو شاعر است و مضمونهای مختلفی هم‌چون ستیز با مردسالاری، نابرابری حقوق زنان و ظلم به آنها، حسرت‌های زنانه و... مورد توجه آنان بوده است. این مضمونهای مشترک و توجه به ادبیات فمینیستی در شعر شاعر افغان از تأثیرپذیری او از شعر و اندیشه فروغ فرخزاد نشان دارد. این شاعر با پیروی از فروغ تلاش کرده است تا صدای زنان افغان در دوران کنونی باشد. صدق عاطفه یکی از مهمترین اشتراکات شعری دو شاعر است که بی‌تکلف، دردهای زنان را فریاد زدند. تفاوت این دو شاعر علاوه بر بعد زبانی و تصویرسازی، که فروغ را بسیار متمایز کرده، بیان صریح فرخزاد در سخن گفتن از مسائل زنانه و هنجارشکنی اوست و در مقابل محیط اجتماعی بسته افغانستان باعث شده است، زبان شعری نادیا انجمن همچنان از صراحت و هنجارشکنی به دور باشد.

کلیدواژه‌ها: نادیا انجمن، فروغ فرخزاد، شعر معاصر فارسی افغانستان، مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی

۹ فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۱، شماره ۸۵، پاییز ۱۴۰۳

۱. دانشیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه یاسوج / محل خدمت فعلی دانشگاه شیراز - نویسنده مسئول

heidarimahmood81@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6887-5845>

elham.mirzaeeali94@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه یاسوج

Copyright© 2024, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

۱. مقدمه

ادبیات تطبیقی شاخه‌ای از نقد ادبی است که نخستین بار در فرانسه پدید آمد و گسترش یافت. ادبیات تطبیقی تحقیق درباره روابط بین ادبیات ملل مختلف جهان و سنجش ادبیات یک کشور با ادبیات کشوری دیگر است و دارای چندین مکتب است. این سنجش، آن زمان که به بررسی روابط تاریخی دو ادبیات و تأثیر و تأثر بین آنها می‌پردازد بر مکتب فرانسوی ادبیات تطبیقی منطبق است که بر اساس این مکتب، آنچه در ادبیات تطبیقی مورد توجه محقق است، تحقیق درباره کیفیت تجلی و انعکاسی است که اثر ادبی قومی در ادب قوم دیگر پیدا می‌کند (ر.ک: زرین کوب، ۱۳۶۱: ۱۲۵).

فمینیسم^۱ واژه‌ای فرانسوی به معنای «جنبش آزادی زنان» و «طرفداری از حقوق زن» است. فمینیسم باور داشتن به حقوق زنان و برابری زن و مرد در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و.. است به گونه‌ای که یکی از پرشورترین وقایع قرن بیستم محسوب به‌شمار می‌رود که همواره عرصه چالش‌های بسیاری شده است و ردپای آن در جامعه‌شناسی، روانشناسی، سیاست، هنر، تاریخ و ادبیات دیده می‌شود (رابینز، ۱۳۸۹: ۱۰).

در ایران، همراه با جهانی شدن فمینیسم و همزمان با انقلاب مشروطه و تأسیس نهادهای مختلف، مسائل مربوط به زنان مورد توجه قرار گرفت. جنبش زنان ایران با هدف دگرگونی موقعیت زنان آغاز شد. تحولات این دوره در ایران سبب تأثیر بر اندیشه زنان و موجب ظهور شاعران و نویسندگانی شد که در جستجوی شناخت هویت زنانه خود و نشان دادن آن برآمدند. سرآمد این شاعران، که فریاد اندیشه‌های فیمینیستی‌اش در ورای مرزهای ایران نیز شنیده شد و شاید رساترین و ماندگارترین صدا را از خود به جای گذاشت، فروغ فرخزاد است.

فروغ توانست با اشعار ناب خود، سنت مردانه شعری را بشکند و برای هویت بخشیدن به زنان تلاش کند. اشعار او، که اولین جلوه صدای خاص زنان در ادبیات ایران است، البته حاصل وضعیت نو شده جامعه‌ای است که شهامت فروغ در تار و پود محکم آن امکانی برای نمایش زنانه مهیا ساخت (ر.ک: واعظ و صادق‌زاده، ۱۳۸۴: ۷۴). نادیا انجمن - که با تفصیل بیشتر از او گفته خواهد شد - یکی از زنان شاعر افغانستان است که زیر چکمه‌های مردسالاری، جان شیرین خود را در عنفوان جوانی از دست

داد. او که دانشجوی رشته ادبیات فارسی بود و به «بانوی غزل افغانی» (صقر، ۲۰۱۸: ۷۵۲) ملقب گشته بود و در سفرهای علمی همراه با استادان ادبیات دانشگاه هرات بارها به ایران سفر کرده و با متفکران و شاعران ایرانی به بحث و گفتگو نشسته بود و شعرهای استادان غزل فارسی همچون حافظ و سعدی و سپهری و مشیری و فروغ فرخزاد را خوانده بود (مقدمه دیوان گل دودی، ۱۱) از میان این غزلسرایان نامی، شعرها و دردهای فروغ فرخزاد را درد آشنای خویش یافت و آن را با نوای درونی خویش هم‌نوا دید. این آشنایی در پرورش فکری نادیا و جهت دادن به افکار وی در بیان مسائل زنانه تأثیرگذار بوده است. شعرهای نادیا به گفته سوسن عبد المنعم صقر، لحنی اعتراضی دارد و از این رو اغلب ناقدان، آن را با شعرهای فروغ فرخزاد مقایسه می‌کنند (همان، ۷۸۲).

پژوهش پیش‌رو می‌کوشد تا تأثیرپذیری نادیا انجمن را از فروغ فرخزاد در مضمونهای شعری او بیابد و به این پرسش پاسخ دهد که: نادیا انجمن در کدام مضمونهای فمینیستی تحت تأثیر فرخزاد بوده است؟ اهمیت پژوهش در این است که می‌تواند یکی از نقاط عطف در تطبیق ادبیات زنانه ایران و افغانستان تلقی شود و تأثیرگذاری شعر فروغ را در آن سوی مرزهای کشور نشان دهد.

۲. پیشینه پژوهش

درباره مقایسه شعر فروغ با شاعران دیگر بویژه شاعران عرب‌زبان پژوهشهای متعددی (بیش از ۳۰ مورد) صورت گرفته است که فهرست آنها از حوصله این مقاله خارج است. بیشتر این مقایسه‌ها به گفتمان زنانه شعر فروغ اشاره کرده، و موضوعات مورد تطبیق در این آثار اغلب بیان احساسات زنانه، ترس و تنهایی، آرمانشهر شاعران، بیان غم و اندوه و... بوده است. از شاعرانی نیز که در کانون توجه تطبیق‌گرایان بوده‌اند، می‌توان به غاده السمان، نازک الملائکه، جمانه حداد، سعاد الصباح و... اشاره کرد. درباره مقایسه شعر فروغ با شاعران فارسیگوی غیر ایرانی، دو مقاله مشاهده شد: اکبری بیرق و اسدیان (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی کاربرد اسطوره و کهن‌الگو در شعر فروغ فرخزاد و گلرخسار صفی آوا (شاعر تاجیک)» به بررسی شعر این دو شاعر پرداخته‌اند. مقاله در پایان به این نتیجه می‌رسد که:

فرخزاد، شاعر عشق، حماسه و اسطوره و گلرخسار، شاعر مضمون، اجتماع و ملیت است. شاعر تاجیک آنجا که به اثبات هویت و ملیت خود می‌پردازد به بهترین شکل از مضمونهای اسطوره‌ای ملی و حماسی بهره می‌گیرد. مقایسه نوع رویکرد فروغ و گلرخسار به مقوله اسطوره، مبین تأثیر تجربه‌های زیسته و روانشناسی خاص آن دو است. می‌توان گفت که هستی‌شناسی فروغ و گلرخسار در بازسازی فضای اسطوره‌ای اشعارشان نقش داشته است (اکبری بیرق و اسدیان، ۱۳۹۳: ۱۶۱).

بوندشهریاری و سید رضایی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «مقایسه شعر فروغ فرخزاد، فرزانه خجندی و خالد فروغ از دید نظریه جانسون» به تنوع واژگان این سه شاعر پرداخته‌اند و به این نتیجه می‌رسند که:

نسبت کلی تنوع واژگان در شعر فرزانه خجندی بیش از دو شاعر دیگر است. فروغ فرخزاد و خالد فروغ به یک میزان از تنوع واژگان برخوردارند؛ اما تداوم تنوع واژگان در شعر فروغ بیش از خالد و فرزانه است. این بررسی گویا است که چیرگی فروغ بر زبان شعر در دوره دوم شاعریش، بیش از دو شاعر یاد شده است. سه شاعر واژگان مشابه بسیاری را به کار برده‌اند؛ اما شیوه کاربردی واژگان آنها با یکدیگر تفاوت‌هایی دارد که ناشی از تفاوت سبک، دیدگاه‌ها و شرایط زندگی آنان است (بوندشهریاری و سید رضایی، ۱۳۹۳: ۴۵).

یکی از معدود پژوهشهایی که در باره شعر نادیا انجمن صورت گرفته و بیشتر به معرفی وی پرداخته است، پژوهشی است که سوسن عبدالمنعم صقر (۲۰۱۸) با عنوان «الشاعرة الأفغانیة نادیا انجمن» نگاشته است. صقر معتقد است نادیا از شعر خود به عنوان سلاحی برای دفاع از زن افغان استفاده کرده است. با این همه درباره تأثیرپذیری نادیا انجمن از فروغ فرخزاد و مقایسه اشعار آنها پژوهشی یافت نشد.

۳. روش پژوهش

این پژوهش به شیوه تحلیل محتوا مؤلفه‌های زن محوری و فمینیستی را در شعر نادیا انجمن و فروغ فرخزاد واکاوی کرده است. تمرکز این پژوهش بر مضمونها و محتوای شعری دو شاعر بوده که به منظور پرهیز از تطویل بحث به زبان و فرم شعری آنها نپرداخته است.

۴. بحث و بررسی

با توجه به ناشناخته بودن نادیا انجمن و لزوم معرفی وی ضروری است که با تفصیل بیشتری به معرفی وی پرداخته شود. نادیا در ششم دسامبر ۱۹۸۰م در شهر هرات و در خانواده‌ای روشنفکر به دنیا آمد. پدرش، عبدالباقی نورزایی مردی آرام و متواضع و وکیل «لویه جرگه»^۲ بود. کودکی نادیا همزمان بود با جنگهای داخلی و شدید افغانستان که به تعطیلی مدارس دخترانه منجر و با ظهور طالبان، حاکمیت مردانه و سنتی در جامعه افغانستان حاکم شد. پس از پایان دوران طالبان، نادیا حیات جدیدی یافت و به تعبیری «ستاره این شاعر پس از حمله آمریکا به افغانستان درخشید». او تحصیلات دانشگاهی خود را در دانشکده علوم انسانی دانشگاه هرات ادامه داد و در آنجا و در سال ۲۰۰۳ میلادی با فرید مجیدنیا، که سمت اداری در دانشکده علوم انسانی داشت، ازدواج کرد. حاصل این ازدواج تولد پسری به نام بهرام سعید بود. همسر نادیا مردی سختگیر بود و او را از رفتن به انجمنهای ادبی منع می‌کرد و مانع فعالیت‌های او می‌شد. سرانجام نادیا انجمن در ۵ نوامبر سال ۲۰۰۵ میلادی در ۲۵ سالگی بر اثر جراحات شدید ناشی از ضربات مهلک به صورتش توسط شوهرش درگذشت و خانواده‌اش او را در شهر هرات در کنار مزار خواجه عبدالله انصاری دفن کردند (صقر، ۲۰۱۸: ۷۷۱-۷۷۵). رسانه نقد در ایران و افغانستان بر این باور بود که رفتن نادیا سبب نابودی گنجینه ادبی و فرهنگی افغانستان شد و مرگ ناگهانی او در جوانی، او را به اسطوره ادبی غم‌انگیزی تبدیل کرد. نبردی که او رهبری می‌کرد زندگی او را تهدید می‌کرد از این رو او را «شهید شاعر» می‌نامند (همان، ۷۷۶).

دوران نوجوانی و جوانی نادیا با روی کار آمدن حکومت طالبان (۱۹۹۴) و حمله آمریکا به افغانستان (۲۰۰۱) مصادف بود که مسلماً روح ناآرام شاعر، دوران سیاسی پرتلاطمی را تجربه کرد. بعد از سلطه طالبان، نادیا انجمن به شعر و هنر روی آورد و با بسیاری از شاعران و متفکران ایرانی مراوده داشت و این امر به شهرت ادبی بیشتر وی منجر شده بود (صقر، ۲۰۱۸: ۷۷۲). نادیا در سال ۱۳۸۱ هـ ش. وارد دانشکده ادبیات دانشگاه هرات شد و به عضویت انجمن ادبی هرات درآمد و همراه با استادان دانشگاه هرات، چندین سفر علمی به فرهنگ‌شهرهای ایرانی کرد (همان، ۷۷۲).

نادیا به‌رغم عمر کوتاه خود دو کتاب از خود به یادگار گذاشته است: دیوان اول به نام گل دودی (گل سرخ) است که آن را در ۱۵ سالگی و در سال ۲۰۰۵ م منتشر کرد. دیوان دوم به نام «یک سبد دلهره» است که پس از مرگش به سال ۲۰۰۶ م توسط کانون جوانان انجمن ادبی هرات با مقدمه برادرش محمد شفیع نورزایی برای اولین بار چاپ شد. دیوانهای نادیا شامل غزلیات و قصاید است. از ویژگیهای غالب بر شعر نادیا غزل است که شامل دیوان «گل دودی» او می‌شود. وی ارادت خاصی به پیشوایان غزل از جمله مولانا، حافظ، فریدون مشیری، فروغ فرخزاد و... دارد. در عصر معاصر، نادیا را «استاد غزل افغانی» نامیده‌اند. این غزل نوعی شعر سنتی است که به زبان «پشتو» خوانده می‌شود که مدتها پیش توسط نادیا ابداع شد و آن را «لاندا» نامیدند. لاندا به معنای کوتاه یا مختصر است. این شعر بیانگر رنج زنان در سایه ظلم قبیله‌گرایی و استبداد، نژادپرستی و استعمار، افراط‌گرایی، کشتار خلاقیت و ذوق هنری در جامعه‌ای است که کمتر مردانه توصیف می‌شود (همان، ۷۷۶ و ۷۸۹-۷۹۱).

فروغ فرخزاد شاعر نام‌آشنای ایرانی نیز در محیطی مردسالارانه رشد یافت. او در سال ۱۳۳۱ مجموعه «اسیر» را نوشت که به نوعی اسارت روح شاعر در چارچوب سنتهای خانوادگی را نشان می‌داد. یک سال پس از جدایی او از همسرش، دفتر شعری «دیوار» را منتشر کرد. فروغ در سومین دفترش «عصیان»، که در سال ۱۳۳۶ منتشر شد با رویکردی فلسفی به زندگی و آفرینش نگاه کرده است (همان، ۲۴). چهارمین مجموعه شعر فروغ، «تولد دیگری» در زمستان ۱۳۴۳ منتشر شد که برآستی حیاتی دوباره را در مسیر شاعری او نشان می‌داد. آخرین دفتر شعر او، «ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد»، پس از خاموشی شاعر منتشر شد (ر.ک: مشرف آزاد، ۱۳۷۶: ۴۳). مقام فروغ به سبب بی‌سابقه بودن نگرشهای زنانه‌اش در شعر، بی‌همتا است (ر.ک: شمیسا، ۱۳۷۴: ۱۷).

نادیا انجمن و فروغ فرخزاد در جامعه سنتی ایران و افغانستان در سنین پایین ازدواج کردند. فروغ در هفده سالگی با پرویز شاپور ازدواج کرد و خیلی زود با داشتن پسرش کامیار از همسرش جدا شد (ر.ک: عابدی، ۱۳۷۷: ۱۱). نادیا انجمن نیز در سال ۱۳۸۳ با فرید احمد مجیدنیا ازدواج کرد که حاصل این ازدواج بهرام سعید بود که در زمان مرگ مادر پنج ماهه بود.

هر دو شاعر در دوره‌های پر آشوبی زندگی می‌کردند. دوران فروغ همزمان بود با ملی

ملی شدن صنعت نفت و دوران نادیا نیز با روی کار آمدن حکومت طالبان همراه بود. نادیا در کلاس دهم مکتب بود که دولت طالبان روی کار آمد و او و دیگر همکلاسی‌هایش در خانه زندانی شدند.

دیگر مورد مشترک دو شاعر، زندگی کوتاه آنان است. فروغ در ۳۲ سالگی بر اثر سانحه واژگونی خودرو درگذشت و نادیا نیز پس از یک سال از زندگی مشترک و در ۲۵ سالگی بر اثر ضرب و شتم شوهرش از دنیا رفت که او را از شعر گفتن و فعالیت‌های اجتماعی منع کرده بود.

برخی از درونمایه‌های فمینیستی آنها، که تأثیرپذیری نادیا انجمن را از فروغ فرخزاد نشان می‌دهد، عبارت است از:

۱-۴ زنانگی

سخن گفتن زنان از احساسات و بیان عشق خود در ادبیات مردسالارانه فارسی، همواره یکی از تابوها بوده است. فروغ در این باره پیشگامی است که راه را برای دیگر شاعران زن هموار کرد. محور اندیشه فروغ در بیان عشق و احساسات در وهله اول عشق زمینی و در دوره دوم عشق جاودانی است. فروغ به آنجا می‌رسد که با عشق به یگانگی می‌رسد و این اکسیر به معبود تبدیل می‌شود و بعدها همین محبوب است که او را از ناامیدی نجات می‌دهد (ر.ک: حقوقی، ۱۳۸۴: ۲۳). فروغ در سه مجموعه اول خود یعنی «اسیر، عصیان، دیوار» بی‌پرده و مستقیم اظهار عشق می‌کند و بیشتر به روابط میان عاشق و معشوق می‌پردازد و هیچ ترسی از بیان احساسات زنانه نسبت به جنس مخالف ندارد. شفیع کدکنی می‌گوید: «در اشعار وی، معشوق، دیگر آن معشوق خیالی و موهوم کلاسیک نیست و روابط عاشق و معشوق نیز خیلی عادی و مربوط به زمان روزمره است» (شفیع کدکنی، ۱۳۸۳: ۱۶۲)؛ مثل شعر «فتح باغ» در مجموعه تولدی دیگر:

سخن از پیوند سست دو نام / و هم آغوشی در اوراق کهنه یک دفتر نیست / سخن
از گیسوی خوشبخت منست / با شقایق‌های سوخته بوسه تو / و صمیمیت تن هامان
در طراری / و درخشیدن عربانیمان / مثل فلس ماهیها در آب / سخن از زندگی
نقره‌ای آوازیست / که سحرگاهان فواره کوچک می‌خواند (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۲۹۵)

یا در جایی دیگر می‌گوید:

معشوق من/ با آن تن برهنه بی شرم/ بر ساقهای نیرومندش/ چون مرگ ایستاد
(فرخزاد، ۱۳۸۱: ۲۵۳).

هم‌چنین نادیا از عشق و علاقه خود به جنس مخالف سخن می‌گوید:
من از دیار دوردست دوستی/ به آشتی دهی شوق بانگام/ به التماس و
لابه‌ها/ زبان عاشقی شدم/ سرودم این ترانه را: /بیا یکی شویم باز هم/ که جانپناه من
تویی/ نگو نگو نبوده‌ام/ که جلوه‌گاه من تویی/ به شب سرای خالیم/ بتاب! ماه من
تویی (انجمن، ۱۳۸۵: ۳۶).

شعله زد عشق شرر بارش ز سر تا پای من آتش سوزنده دارد جای خون رگهای من
تا به یادش اشک شد روشنگر شبهای من انجمن افروخت هر شب چشم گوهر زای من
گرچه می‌بارد سرشک از چشم چون دریای من سوختم در اشتیاقش وای من ای وای من
(انجمن، ۱۳۸۵: ۱۳۸)

فروغ، تمایلات درونی خود را پنهان نکرد و نوعی افشای خواستها و هوسهای
درونی بر اشعار او حاکم است. او می‌خواهد موانع عشق را بردارد و بندگی عشق را
درک کند (ر.ک: کلیاشورتونیا، ۱۳۸۰: ۱۵۶).

می‌توان همچون عروسکهای کوکی بود/ با دو چشم شیشه‌ای دنیای خود را
دید/ می‌توان در جعبه‌ای ماهوت/ با تنی انباشته از کاه/ سالها در لابه‌لای تور و پولک
خفت/ می‌توان با هر فشار هرزه دستی/ بی‌سبب فریاد کرد و گفت/ «آه، من بسیار
خوشبختم» (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۲۶۰).

نادیا هم در یکی از شعرهایش، عروسکی را توصیف کرده‌است و با مخاطب قرار
دادن آن، تمایلات درونی خود را ابراز می‌کند که سرشار از عشق زمینی است با این
تفاوت که برخلاف فروغ بی‌پرده از عشق و احساسات خود سخن نگفته‌است
و جامعه سنتی افغانستان مانعی برای ابراز عشق و هوسهای درونی او است. بنابراین
عروسک را مخاطب قرار داده‌است:

جسمی که درون پیکرت بود	با هر که رسید دلبری کرد
بیخود شده با تماس هر دست	خندیده و خوش سخنوری کرد
با عشوه و ناز سرخوشانه	هوش از سر کودکان به در برد
هم هستی خویش را تبه کرد	هم روح ترا به نیستی برد

(انجمن، ۱۳۸۵: ۱۲۱)

سرانجام هر دو شاعر با ازدواجشان دچار عشقی نافرجام می‌شوند عاشق می‌شوند؛
فروغ دیگر به وصال امیدی ندارد و این در اشعار او نمودار است:
چگونه ناتمامی قلبم بزرگ شد/ و هیچ نیمه‌ای این نیمه را تمام نکرد!/ چگونه
ایستادم و دیدم/ زمین به زیر دو پایم ز تکیه‌گاه تهی می‌شود/ و گرمی تن جفتم /
به انتظار پوچ تنم ره نمی‌برد! (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۲۹۲)
نادیا پس از نومییدی از عشق و شکست در آن خود را پروانه سوخته‌ای می‌داند که
دیگر زیبا نمی‌شود:

بیخود مده امید بلندم به بهاران سروی که کمر بر شده، بالا شدنی نیست
توصیف مکن از خط و خالم، مفرییم پروانه سوخته، زیبا شدنی نیست
(انجمن، ۱۳۸۵: ۷۵)

و در این حالت است که هر دو شاعر به شب و سیاهی پناه می‌برند. فروغ
می‌گوید:

آه، اکنون تو رفته‌ای و غروب/ سایه می‌گسترده به سینه راه/ نرم نرمک خدای تیره
غم/ می‌نهد پا به معبد نگهم/ می‌نویسد به روی هر دیوار/ آیه‌هایی همه سیاه سیاه»
(فرخزاد، ۱۳۵۷: ۲۳۴).

نادیا نیز سرانجام از عشق دست می‌کشد و خود را همدم شب می‌پندارد:

گذشتم از تو اگر جان و گر جهان بودی/ نخواهمت دگر ای صبح نودمیده برو/ برو
که بار دگر هم تبار شب باشم/ که تار و پود من و شب به هم تنیده برو/ برو که
خسته ام از قیل و قال وصل و فراق/ از این منازعه جانم به لب رسیده برو (انجمن،
۱۳۸۵: ۹۹).

این بیان بی‌پروای احساسات عاشقانه زنان در جوامع مردسالار، نشان از تلاش آنان
برای هویت بخشیدن به هموعان خود است که در انزوای کامل، همچون راهبی مهر
خموشی بر لب زده‌اند و در کنج مهجوری خود، خنده از لبهایشان رخت بر بسته است.
انجمن با بیان عشق زمینی خود و فریاد زدن آن به نوعی، مسئولیت اجتماعی خویش
را در بیان دردهای دختران افغان فریاد می‌زند:

الا ای دختران انزوای قرن/ ای راهبان ساکت و بیگانه با مردم/ ای مرده در آیین
لبهاتان تبسم/ بیصدا در کنج مهجوری خزیده/ با تبار خاطرات خفته در انبوه
حسرتها/ اگر در لابه‌لای یادها لبخند را دیدید/ بگویدش: / تمنای شکفتن نیست

لبها را/ ولی ای کاش در جریان اشک آرای نجواهایمان/ گاهی/ سخن را جلوه
کمرنگ می‌بخشید (انجمن، ۱۳۸۵: ۴۹).

آیا تبعیدگان کوه گمنامی/ ای گوهران نامهاتان خفته بر شنزار خاموشی/ ای
محو گشته یادها/ یادها/ یادهای آبی روشن/ به ذهن موج گل آلود دریای
فراموشی/ زلال جاری اندیشه‌ها/ تاان کو؟ (انجمن، ۱۳۸۵: ۵۲).

اینجا می‌رسند از راه، اینک/ دخترانی دردپرور، پیکر آزرده/ نشاط از
چهره‌هاشان رخت بر بسته/ قلبها پیر و ترکخورده/ نه در قاموس لبهاشان
تبسم نقش می‌بندد/ نه حتی قطره اشکی می‌زند از خشک‌رود چشمشان بیرون
(انجمن، ۱۳۸۵: ۵۷).

شب است و شعر می‌زند شرر به لحظه‌های من

و شوق شانه می‌کند به رشته صدای من!

(گل دودی، ۶۴)

الف) زن به عنوان موجودی غمگین

زن در شعر هر دو شاعر موجودی غمگین به تصویر کشیده شده است. نادیا می‌گوید
هر چند اشک ریختم که به آرزوهایم برسم؛ اما نرسیدم. در سختم نشاط و سرور را
دنبال نکن:

مجوی در سختم معنی نشاط و سرور که مرد در تب غم صلح شادمانه من

(انجمن، ۱۳۸۵: ۴۶)

هم‌چنین فروغ آن‌قدر غمگین است که خود را به پری تشبیه می‌کند که جای او در
اقیانوس است. اقیانوس نمادی از جامعه فروغ است. مرگ و زندگی فروغ تنها در
محبت کردن خلاصه می‌شود:

من / پری کوچک غمگینی را/ می‌شناسم که در اقیانوسی مسکن دارد/ و دلش را

در یک نی لبک چوبین/ می‌نوازد آرام، آرام/ پری کوچک غمگینی که شب از یک

بوسه می‌میرد/ و سحرگاه از یک بوسه به دنیا خواهد آمد (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۳۲۶).

ب) زن به عنوان موجودی تنها

دیگر وجه مشترک هر دو شاعر، تنهایی است. همان‌طور که می‌دانید هر دو شاعر در
جوانی ازدواج کردند و به سبب ازدواج ناموفق، که معیار درستی نداشت، فروغ پس از
جدایی از همسر و نادیا در طول زندگی مشترک به تنهایی روی آوردند. یکی از

مهمترین موضوعات شعری آنها تنهایی است. هر دو شاعر روایتگر زندگی شخصی خود در شعر هستند و در این راه نیز موفق بوده‌اند.

زن در شعر فروغ در طول زندگی خود با تنهایی سوزناکی روبه‌رو می‌شود به طوری که باور کردن آن به اندازه پایان یافتن زندگی برای او سخت است. زن در این تنهایی، ناامیدانه به محیط اطراف خود می‌نگرد و وقتی مطمئن می‌شود که همدمی نیست به بی‌پناهی خود ایمان می‌آورد (رک: یزدانی، ۱۳۸۱: ۱۸۴).

و دختری که گونه‌هایش را/با برگهای شمعدانی رنگ می‌زد، آه/اکنون زنی تنهاست/اکنون زنی تنهاست (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۲۲۶).

و این منم/ زنی تنها/ در آستانه فصلی سرد/ در ابتدای درک هستی آلوده زمین/ و یأس ساده و غمناک آسمان/ و ناتوانی این دستهای سیمانی (همان، ۳۲۷).

تنهاتر از یک برگ/ با بار شادیهای مهجورم/ در آبهای سبز تابستان / آرام می‌رانم/ تا سرزمین مرگ/ تا ساحل غمهای پاییزی (همان، ۲۳۷ و ۲۳۸).

چون نهالی سست می‌لرزد/ روحم از سرمای تنهایی/ می‌خزد در ظلمت قلبم/ وحشت دنیای تنهایی (همان، ۱۳۰ و ۱۳۱).

اما نادیا برای فرار از تنهایی خود به جای پناه بردن به محیط اطراف خود به طور مستقیم به گوشه تنهایی خود پناه می‌برد. نادیا تنها رفیق خود را شب می‌داند؛ شبی که تنهاست و نمود تاریکی است.

۱۹ نه سیر باغ و گلزار و نه آب و دانه می‌خواهم/من آن مرغم که تنها گوشه ویرانه می‌خواهم/دلی دارم که لبریز است از سودای حسرتها/به این سودایی دل، کنج حسرتخانه می‌خواهم/ندیدم الفتی از آشنا و یار و دلداری/دلی درد آشنا را با جهان بیگانه می‌خواهم/میان بزم گیتی بسوختم در داغ تنهایی/ز درگاه خدای انجمن پروانه می‌خواهم (انجمن ۱۳۸۵: ۱۴۵).

باز تنها منم و جلوه زیبایی شب/ باز عاشق شده‌ام عاشق تنهایی شب/ باز مردم همه خوابیده و من مست خیال/ جامها برده‌ام از ساقی رؤیایی شب (همان، ۳۰).

ج) زن به عنوان موجودی اسیر

فروغ در مجموعه‌های خود از جمله «اسیر» از اسارت زنی (خودش) سخن می‌گوید که در چهارچوب سنتها دچار افسردگی شده است. به عنوان نمونه شاعر در شعر اسیر در مجموعه «اسیر»، منشأ اسارت خود را نارضایتی شخصی و خانوادگی می‌داند (رک: مشرف

آزاد، ۱۳۷۶: ۶۱).

تو را می‌خواهم و دانم که هرگز/به کام دل در آغوشت نگیرم/تویی آن آسمان صاف و روشن/من این کنج قفس، مرغی اسیرم/ز پشت میله‌های سرد تیره/نگاه حسرت‌م حیران به رویت.../ (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۲۳).

نادیا همانند فروغ، اسارت زن را در جامعه خود به تصویر می‌کشد با این تفاوت که وی دختران جامعه خفقان زده خود را مخاطب قرار می‌دهد که در قید و بند سنتهای جامعه خود اسیرند و خود را همدم آنها می‌پندارد و مانند آنها می‌سوزد و چاره‌ای جز سکوت ندارد:

«تو ای یکدانه دختر/ای پریشان موی زیبا روی/که با نیم نگاهت عالمی را زیر و رو سازی/و زلفانت چو زنجیر بلا صد دل به دام آرد/چه سود از این همه طناری و دلسوختن، چون فتنه‌انگیزان/به خود گویی: «جهان از من/ زمین و آسمان از من/ بهاران با فضای عطر آمیزش/ چمن با شاخه‌های سبز گلریزش...»/ نمی‌دانی که تا سر بر کنی، چون گل/ به چنگال زمان پژمرده می‌گردی؟!/...../ من و تو شمع سوزانیم و همچون مرغ بسمل جان به لب داریم (انجمن، ۱۳۸۵: ۱۲۹ و ۱۳۰).

الا ای دختران انزوی قرن/ای راهبان ساکت بیگانه با مردم/ای مرده در آیین لبهاتان تبسم/ببصدا در کنج مهجوری خزیده/با تبار خاطرات خفته در انبوه حسرتها/اگر در لابه‌لای یادها لبخند را دید/بگویدش: تمنای شگفتن نیست لبها را (همان، ۴۹).

نیست شوقی که زبان باز کنم از چه بخوانم/من که منفور زمانم چه بخوانم چه نخوانم/چه بگویم سخن از شهد که زهر است به کامم/وای از مشت ستمگر که بکوبیده دهانم/نیست غمخوار مرا در همه دنیا به که نازم/چه بگویم، چه بخندم، چه بمیرم، چه بمانم/من و این کنج اسارت، غم ناکامی و حسرت/که عبث زاده‌ام و مهر بیاید به زبانم (همان، ۲۰).

د) سرکوب کردن احساسات دخترانه

هر دو شاعر در جامعه‌هایی زندگی می‌کنند که هرگونه فعالیت اجتماعی را برای دختران عیب می‌دانستند و ممنوع بود. نادیا انجمن از دردهای دختران جامعه خود سخن می‌گوید که قلبهای آنها شکسته و دیگر خنده از روی لبهایشان رخت بر بسته است. این دختران در کنج خانه اسیر و خاموش هستند و به باد فراموشی سپرده شده‌اند:

اینجا می‌رسند از راه، اینک / دخترانی دردپور، پیکر آزرده / نشاط از چهره‌هاشان
رخت بر بسته / قلبها پیر و ترکخورده / نه در قاموس لبهاشان تبسم نقش می‌بندد / نه
حتی قطره اشکی می‌زند از خشک‌رود چشمشان بیرون / خداوندا! ندانم می‌رسد
فریاد بی‌آوایشان تا ابر / تا گردون؟ / صدای گامهای سبز باران است! (انجمن، ۱۳۸۵:
۵۷).

ولی امروز / او دستهایش خشک و بی‌بارند / چشمهایش سوخته، خالی است / زلال
فکرهایش نیز اینک در دل مرداب می‌میرد / به پاها اعتمادش نیست / گویی کجروی
کردند و با فرمان دیگرها / به راه دیگری رفتند / و او در کنج خاموشی نشسته / رفته
تا اعماق دریای فراموشی / و از یاد زمان خالی است / او تا بیکران خالی است (همان،
۴۳).

هم‌چنین، فروغ در جامعه‌ای زندگی می‌کند که به ندای دل زنان بی‌توجه هستند و
احساسات لطیف زنانگی دختران این جامعه نادیده انگاشته شده است. فروغ گله
می‌کند از اینکه افتخار تاج عشق را بر سر خود دارد اما افسوس که در آن شکست
می‌خورد و اینکه باید با بیگانه‌ای یار شود و آشنایی نیست.

آیا دوباره گیسوانم را در باد شانه خواهم زد؟ / / آیا دوباره روی لیوانها خواهم
رقصید؟ (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۳۳۵ و ۳۳۶).

آن داغ ننگ خورده که می‌خندید / بر طعنه‌های بیهده، من بودم / گفتم که بانگ
هستی خود باشم / اما دریغ و درد که زن بودم (همان، ۱۸۶).

آه، من هم زنم، زنی که دلش / در هوای تو می‌زند پر و بال / دوست دارم ای خیال
لطیف / دوست دارم ای امید محال (همان، ۱۲۵).

تحلیل این مطالب: درباره‌ی زن در دیوان دو شاعر مواردی مانند تنهایی، غمگینی، اسارت
و سرکوب شدن نمود دارد. تنهایی و غمگینی در دیوان دو شاعر نمود پررنگتری
نسبت به اسارت و سرکوب شدن احساسات آنها دارد.

۲-۴ ستیز با مردسالاری

درد فروغ، اعتراض به جامعه‌ای است که در آن به زن ظلم می‌شود؛ زیرا چنین
جامعه‌ای مرد را صاحب قدرت و زن را مطیع مرد می‌داند و برای زنان هویتی مستقل
قائل نیست. شعر فروغ شعری است که در آن به قوانین و رسوم یکسویه مردسالارانه
اعتراض شده است. در اشعار او درباره‌ی بی‌عدالتی در باب زنان سخن رفته است. او به

قوانین جامعه بدبین است؛ زیرا قوانین، او را در جامعه مانند زنان دیگر محکوم کرده است (ر.ک: شمیسا، ۱۳۷۶: ۱۷۰). سید مهدی زرقانی در کتاب چشم‌اندازی به شعر معاصر ایران می‌نویسد: «فروغ برای زنان نیز همان آزادی را خواستار بود که در جامعه آن زمان، مردان از آن بهره‌مند بودند؛ پس در برخی آثار زنانه‌اش جسارت و بی‌پروایی تمام از خود نشان داده است. درگیری فروغ با سنت مرد سالار، چنان بر ذهن و زبان او سایه افکنده است که بیش از اینکه به بیان چیزی توجه داشته باشد درصدد القای منویات خویش است. در این دوره برای او چه گفتن مهم است نه چگونه گفتن. در مجموع زبانی برهنه، صریح و جنسیت‌گرا دارد (زرقانی، ۱۳۸۴: ۴۱۹).

این مبارزه با مردسالاری، که فروغ در شعرش آغاز کرد، بدعتی میمون در شعر معاصر فارسی بود. فرخزاد در جامعه مرد سالار یک سنت شکنی است که یک‌تنه در برابر آداب و رسوم هزار ساله جامعه می‌ایستد. یک زن سرکش است که نمی‌خواهد به زندگی مظلومانه زن ایرانی تن دهد و از قوانین نامساوی بین جامعه در مورد زن و مرد ناراضی است و در یک جمله: «فرخزاد انفجار عقده دردناک و به ستوه آمده سکوت زنان ایران است» (ر.ک: براهنی، ۱۳۷۱: ۱۰۶۲). فروغ در شعرهای زیر به جامعه‌ای اعتراض می‌کند که بین زن و مرد تبعیض قائل می‌شود و سعی می‌کند با این تبعیض مبارزه کند: آن داغ ننگ خورده که می‌خندید/ بر طعنه‌های بیهده، من بودم/ گفتم که بانگ هستی خود باشم/ اما دریغ و درد که (زن) بودم (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۱۸۶).

بیا ای مرد، ای موجود خودخواه/ بیا بگشای درهای قفس را/ اگر عمری به زندانم کشیدی/ رها کن دیگرم، این یک نفس را (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۴۳).

فریاد اعتراض نادیا انجمن نیز از بی‌توجهی محض جامعه مردسالار به خواسته‌های زنان بالا می‌رود. او نیز همچون فروغ، خود را زندانی می‌بیند که قفلی بر درهای این زندان جوش خورده است و هرگز این در باز نخواهد شد. نادیا مردان انتقادناپذیر و سلطه‌طلب را از تبار آهن و سنگ می‌پندارد که به زندگی با آنها خو کرده است؛ اما همین فریاد اعتراض کارگر خواهد بود:

در این بن‌بست پولادین/ تن دیوار را با جسم در پیوند جاویدست/ گسستن را نشاید/ آه دربان! بس کن این کوبیدنت با سنگ بیهودست/ کلید اینجاست اما قفل بر دروازه جوشیدست/ برو دربان برو بگذار گوش مغز من یک دم بیارامد/ من

اینجا با تبار سنگ و آهن سخت خو کردم / مرا با سنگ پیمانیت در همطاقتی /
(گل دودی، ۵۴).

۳-۴ زن

۴-۴ نوستالژی (غم غربت)

نوستالژی^۳ یک اصطلاح روانشناسی است که وارد ادبیات شده است. اصل این واژه فرانسوی است و برگرفته از دو واژه یونانی *nostos* به معنی بازگشت و *algos* به معنی درد و رنج است. به طور کلی رفتاری ناخودآگاه است که در نویسنده یا شاعر بروز می کند و از عوامل ایجاد آن می توان به از دست دادن اعضای خانواده، حبس و تبعید، حسرت بر گذشته، مهاجرت، یادآوری خاطرات کودکی، غم و درد پیری و دیگر مواردی اشاره کرد که جنبه روحی و روانی دارند (ر.ک: شریفیان، ۱۳۸۶: ۵۲).

الف) حسرت عشق بی سرانجام

همان طور که می دانید فروغ فرخزاد و نادیا انجمن هر دو در جوانی دچار شکست عشقی شدند و این شکست در شعرهای آنها به صورت حسرتی درآمد که آن را بیان کردند. نادیا گاهی آن قدر خسته می شود که از عشق دست می کشد؛ زیرا می داند هر دو مانند دو خط موازی هرگز به هم نمی رسند و خود را همدرد با شب می داند:

تو اگر برگردی / جامه سبز بهاری به تنم می دوزم / به تمنای نگاهت، به هوای
نفس / چشم را واکنم و دیده به راهت دوزم / ... / (انجمن، ۱۳۸۵: ۱۰۳).

۲۳

فصلنامه پژوهشهای ادبی سال ۲۱، شماره ۸۵، پاییز ۱۴۰۳

آزار مکش، قفل دلم واشدنی نیست / تندیس تمنای تو پیدا شدنی نیست / گنجینه
لطف تو بزرگ است بزرگ است / در پیکره کوچک من جا شدنی نیست / راهی که
فرا روست دو خط موازی است / یعنی که حدیث من و تو ما شدنی نیست (همان،
۷۴).

هم چنین، فروغ از عشقی سخن می گوید که او را دچار پریشانی کرده است و
تلاش می کند که چشمان خود را ببندد تا دیگر او را نبیند؛ حتی گاهی اوقات امیدوار
است که آن عشق گمشده به زندگی او برگردد:

می خواهمش در این شب تنهایی / با دیدگان گمشده در دیدار / با درد، درد ساکت
زیبایی / سرشار، از تمامی خود سرشار / می خواهمش که بفشردم بر خویش / بر
خویش بفشرد من شیدا را (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۱۳۰).

ای آرزوی تشنه به گرد او/بیهوده تار عمر چه می‌بندی؟/روزی رسد که خسته و وامانده/ بر این تلاش بیهده می‌خندی(همان، ۱۶).
 رفتی و در دل من ماند به جای/ عشقی آلوده به نومیدی و درد/ نگهی گمشده در پرده اشک/ حسرت یخ زده در خنده سرد (همان، ۱۹).

ب) حسرت روزهای خوش کودکی

حسرت از دست رفتن کودکی، همواره در ذهن فروغ فرخزاد است و می‌گوید بعد از هفت سالگی، روشنی زندگی او به فنا رفته است. علاوه بر شعر «آن روزها» که در آن با حسرت از معصومیت دوران کودکی سخن می‌گوید در شعر «در غروبی ابدی» و شعر «بعد از تو» نیز اشعاری هستند که شاعر از پآکی دوران کودکی با حسرت یاد می‌کند(ر.ک: شمیسا، ۱۳۸۳: ۳۲۸).

از دیگر اشتراکات شعری دو شاعر، حسرت خوردن به سبب روزهای خوب کودکی است؛ زیرا کودکی در شعر هر دو شاعر، تنها روزهایی بود که غم و اندوه نداشتند. نادیا حسرت روزهایی را می‌خورد که عروسکی در جعبه داشت اما اکنون آن عروسک از بین رفته است و دیگر کودکی نمی‌کند:

ای جعبه خالی از عروسک/ ای هستی خود ز دست داده/ ای پا و سرت دریده،
 خسته/ در کنج زباله دان فتاده/ دیروز ترا به ناز بسیار/ بنشسته به تخت طاق دیدم...
 (انجمن، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

علاوه بر این، فروغ کودکیش را دوست دارد و آن را با تمام جزئیاتش بیان می‌کند. فروغ در شعر خود حسرت روزهای هفت سالگی خود را می‌خورد؛ زیرا تا کودک است، اندوهی ندارد. فروغ به شادی بهار(نماد طراوت کودکی) غبطه می‌خورد:
 ای هفت سالگی/ ای لحظه شگفت عزیمت که بعد از تو هر چه رفت، در انبوهی
 از جنون و جهالت رفت/ بعد از تو پنجره که رابطه‌ای بود سخت رنده و روشن/
 میان ما و پرنده/ میان ما/ و نسیم/ شکست.../ (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۳۴۱).
 دختر کنار پنجره تنها نشست و گفت/ ای دختر بهار حسد می‌برم به تو/ عطر و گل
 و تانه و سرمستی تو را/ با هر چه طالب به خدا می‌خرم ز تو.../ (همان، ۷۸).
 آن روزها رفتند/ آن روزهای خوب/ آن روزهای سالم سرشار.../ (همان، ۲۱۹).

ج) حسرت رهایی

وجه مشترک دیگر دو شاعر، حسرت رهایی است؛ رهایی از بند جامعه خفقان زده. نادیا

نادیا صبح را مورد خطاب قرار می‌دهد و از او می‌خواهد زودتر بیاید و دنیای تاریک او را روشن کند. نادیا در امید روزی است که با شعر سرودن از بند این خفقان جامعه رهایی یابد و مرهمی باشد برای خسته‌دلان:

صبح خجسته فال من چشم مرا فراز کن / وین دل دیر خفته را باخبر از نماز کن /
پشت حصار حلقه‌ها سخت به هم فشرده‌ام / قفل مرا کلید شو وین در بسته باز کن
(انجمن، ۱۳۸۵: ۶۲).

روزی که لالایی من تواند / خوابی به چشمان بیمار طفلان بیخانمان آورد / روزی
که با نغمه‌های دل‌انگیز باران / به ارواح آتش / درودی بخوانم / آن روز من، شعر
پر بار و عشق آفرینی / به شیرینی میوه نخل و زیبایی ماه / خواهم سرود (همان، ۱۵۰ و ۱۵۱).

گر چه عمریست به خورشید ارادت داریم / روزها نیست که از روز شکایت داریم /
روز تصویرگر سوختن مزرعه‌هاست / زان به شبهای سیه روز رضایت داریم / /
ما نگویم سراسر همه دریا باشد / که به آبادی یک چشمه قناعت داریم / ابر همسایه
خورشید بود شایان است / گر ز خورشید تقاضای عنایت داریم / رود از ابر به صد
شکوه شتابی خواهد / گویدش ما و تو بر دوش رسالت داریم (همان، ۱۲۶ و ۱۲۷).
میان بزم گیتی سوختم در داغ تنهایی / ز درگاه خدای انجمن پرواز می‌خواهم
(همان، ۱۴۵).

هم‌چنین، فروغ برای رهایی به دنبال پنجره‌ای است تا از این ظلم و خفقان جامعه رهایی یابد:

یک پنجره برای من کافیت / من از دیار عروسکها می‌آیم / از زیر سایه‌های درختان
کاغذی / در باغ یک کتاب مصور / از فصلهای خشک تجربه‌های عقیم دوستی و عشق
(فرخزاد، ۱۳۵۷: ۳۴۵).

من از سلاله درختانم / تنفس هوای مانده ملولم می‌کند / پرنده‌ای که مرده بود به من
پند داد که پرواز را به خاطر بسپارم / نهایت تمامی نیروها پیوستن است، پیوستن / به
اصل روشن خورشید (همان، ۳۶۲-۳۶۳).

تحلیل مطالب فوق: حسرت در مضمونهای شعری فروغ و نادیا حضور پررنگی
دارد. ابتدا حسرت عشق بی‌سرانجام و سپس حسرت رهایی و بعد حسرت کودکی در
درجه سوم قرار دارد. نکته قابل توجه اینکه حسرت روزهای خوش کودکی در فروغ
نسبت به نادیا واضحتر است و اینکه فروغ برای حسرت رهایی از واژه پنجره استفاده

می‌کند که از طریق آن رها شود و نادیا صبح را خطاب قرار می‌دهد که زودتر بیاید و دنیای تاریک او را روشن کند.

۴-۵ صفت ویژه زنان

زن در شعر گذشته جایگاهی نداشته و چهره زن در شعر شاعران گذشته، چهره‌ای مردپسند و متناسب با خواسته‌های مردانه بوده است. بنابراین هیچ تصویری از زنان در شعر مردان نبوده و هم‌چنین هیچ زنی نتوانسته است به گونه‌ای سالم، تصویری از مرد در تغزل زنانه خود بدهد (ر.ک: براهنی، ۱۳۶۳: ۳۴)؛ اما شعر فروغ از معدود شعرهایی است که چهره زن ایرانی در آن هویدا است. سیمین دانشور می‌گوید که فروغ زنی احساسی و عاطفی است (ر.ک: حریری، ۱۳۶۶: ۸). بنابراین از مهمترین مضمون اشعار فروغ، آوردن صفاتی است که ویژه زنان است و این ویژگی در شکل‌گیری اندیشه او نقش مهمی ایفا می‌کند:

آیا دوباره گیسوانم را/ در باد شانه خواهم زد؟ /.../ آیا دوباره روی لیوانها خواهم رقصید؟/ آیا دوباره زنگ در مرا به سوی انتظار صدا خواهد برد؟ (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۳۳۵ و ۳۳۶).

این کیست این کسی که تاج عشق به سر دارد/ و در میان جامه‌های عروسی پوسیده‌ست (همان، ۳۳۹).

تمام روز در آینه گریه می‌کردم/ بهار، پنجره‌ام را/ به وهم سبز درختان سپرده بود/ تنم به پیلۀ تنهاییم نمی‌گنجید/ و بوی تاج کاغذیم/ فضای آن قلمرو بی آفتاب را/ آلوده کرده بود (همان، ۲۸۹).

گوشواری به دو گوشم می‌آویزم/ از دو گیلان سرخ همزاد/ و به ناخنهایم برگ گل کوکب می‌چسبانم (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۳۲۵).

فروغ در این نمونه‌ها از صفات زنانه مانند گیسو، شانه زدن موها، رقصیدن، داشتن تاج، لباس عروسی بر تن داشتن، گریه کردن، گوشواره بر گوش داشتن و رنگ کردن ناخن سخن به میان آورده است. نادیا انجمن بانوی شاعر افغانی شاید در این راه دنباله رو فروغ باشد که با شهامت و جسارتی مثال زدنی در فضای بسته افغانستان و حکومت طالبان توانست برخی از صفات زنانه خود را در شعرش منعکس کند:

دریچه را بگشا/ آفتاب می‌تابد/ به روی شب دریند/ به شب بگوی که ما/ به تاج دختر مهتاب جلوه گریم/ ستاره سحر از جنس گوشواره ماست (انجمن، ۱۳۸۵: ۱۸).

شب است و شعر می‌زند شرر به لحظه‌های من / ز شوق شانه می‌کشد به رشته صدای من / چه آتش است و اعجب که آب می‌دهد مرا / و عطر روح می‌دمد به پیکر هوای من (انجمن، ۱۳۸۵: ۶۴).

ای جعبه خالی از عروسک / ای هسته خود ز دست داده / ای پا و سرت دریده، خسته / در کنج زباله‌دان فتاده / دیروز ترا به ناز بسیار / بنشسته به تخت طاق دیدم / اندام ترا درست و کامل / زینده یک اتاق دیدم / آن پیکر کاغذین و رنگین / همشانه جامهای زر بود / چشمان نیازمند طفلان / بر قامت تو نظاره‌گر بود (انجمن، ۱۳۸۵: ۱۲۰).

توصیف مکن از خط و خالم، مفرییم / پروانه پر سوخته، زیبا شدنی نیست (انجمن، ۱۳۸۵: ۷۴).

نکته حائز اهمیت این است که به کار بردن صفات زنانه در شعر فروغ از نادیا پررنگتر است. صفت بارزی که فروغ برای زنان به کار برده بیشتر گیسو، شانه زدن مو و آینه است که دختران بیشتر از آن استفاده می‌کنند. هم‌چنین نادیا از این صفات استفاده کرده است اما به صورت اندک. نادیا از صفت خط و خال برای زنان استفاده کرده که در فروغ اندک است یا دیده نشد.

۶-۴ به کار بردن واژه پرنده، قفس، دیوار در معنای فمینیستی

پرنده واژه نمادینی است که اگر با کاربرد نشانه‌های دیگر معنانشناسی مثل قفس و پرواز و رهایی، همراه شود بافتی می‌سازد که می‌توان آنها را به این صورت تأویل کرد: از جمله نماد انسانهای آزاده و رها از تعلقات دنیوی، روشنفکرانی که به فکر رهایی از اوضاع نامساعد و خفقانبار حاکم بر جامعه هستند که همچون قفسی تنگ، آنها را در بر گرفته است یا نماد خود شاعر است که با شعرش فریاد آزادی خواهی سر می‌دهد (ر.ک: پورنامداریان و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۱). این واژه در شعر این دو بانوی شعر معاصر فارسی، همواره با قفس و اسارت همراه است و خواهان رهایی و آزادی. فروغ در شعر زیر پرنده‌ای را به تصویر می‌کشد که زمان آزادی و بهار زندگی او فرارسیده است و می‌خواهد آزادانه به جستجوی شریک زندگی خود باشد:

پرنده گفت: چه بویی، چه آفتابی، آه / بهار آمده است / و من به جستجوی جفت خویش خواهم رفت. / پرنده از لب ایوان / پرید، مثل پیامی پرید و رفت» (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۳۱۰).

هم‌چنین نادیا نیز همانند فروغ از تم پرنده در معنای فمینیستی استفاده کرده و پرنده بیانگر احوال خودش است که در جستجوی رهایی است:

پرنده پر زد و رفت / به سوی کشور بی انتهای رنج و محن / به اوج تنهایی / ز باغ خالی و بی‌همنفس گریزان بود / بهار بود و درختان به صد کرشمه و ناز / سرود می‌خواندند (انجمن، ۱۳۸۵: ۱۵۶).

نکته حائز اهمیت این است که واژه پرنده در اشعار فروغ حضور پررنگتری نسبت به نادیا دارد.

فروغ با همه ویژگیهایش در مسیر زندگی، این دنیا و زندگی آن را چیزی جر قفس نمی‌بیند. خوانندگان شعر فروغ با رویارویی با بسامد زیاد واژه قفس براحتی پیام اسارت روح این شاعر را دریافت می‌کنند. شاعر در این اشعار، اغلب زنی است که در چهار دیوار اسارت خانگی، تنها احساسات و تمایلات غریزی خود را برملا می‌کند و برای بیان این ذهنیت محدود جز به واژه‌هایی مثل قفس نیازی نخواهد بود (ر.ک: حقوقی، ۱۳۸۴: ۱۷). فروغ می‌گوید:

تو را می‌خواهم و دانم که هرگز / به کام دل در آغوشت نگیرم / تویی آن آسمان صاف و روشن / من این کنج قفس، مرغی اسیرم / ز پشت میله‌های سرد تیره / نگاه حسرت‌م حیران به رویت» (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۲۳).

او از مخاطب خویش که مردی است که او را به اسارت گرفته است، می‌گوید: بیا ای مرد، ای موجود خودخواه / بیای بگشای درهای قفس را / اگر عمری به زندانم کشیدی / رها کن دیگرم این یک نفس را (همان، ۴۳).

نادیا نیز به پیروی از فروغ از واژه قفس در معنای فمینیستی بهره برده است و زندگی خود را قفسی می‌بیند که در سنتهای آن گرفتار شده است:

یاد آن روز گرمی که قفس را بشکافم / سر برون آرم ازین عزلت و مستانه بخوانم (انجمن، ۱۳۸۵: ۱۶۷).

نادیا نیز می‌خواهد جان گرانیمای خویش را از قفس اسارت رها کند: شاد پرواز کنم سوی افقهای سپید / بدر آرم ز قفس گنج گرانیمای جان (همان، ۳۰).
فروغ خود را مرغی اسیر می‌داند: «(مرغی شدم به قفس بسته و اسیر)» (همان، ۳۷ و ۳۹) و نادیا نیز در کنج اسارت خویش محزون و اندوهگین است:

من و این کنج اسارت، غم ناکامی و حسرت / که عبث زاده‌ام و مهر ببايد به زبانم
(انجمن، ۱۳۸۵: ۱۶۶).

فروغ اسارت خود را در زندگی و محدودیت خود و دختران جامعه‌اش، اغلب با
واژه دیوار بیان می‌کند:

در گذشت پر شتاب لحظه‌های سرد / چشمهای وحشی تو در سکوت خویش / گرد
من دیوار می‌سازد (فرخزاد، ۱۳۵۷: ۱۴۰).

هم‌چنین نادیا نیز تحت تأثیر فروغ از این واژه فمینیستی در معنای محدودیت‌های
زنان جامعه خود به کار برده است:

درین بن‌بست پولادین / تن دیوار را با جسم در پیوند جاویدست / گسستن را
نشاید (انجمن، ۱۳۸۵: ۵۴).

نکته حائز اهمیت این است که به کار بردن واژه‌هایی مانند مرغ، قفس و دیوار در
معنی فمینیستی در اشعار فروغ فرخزاد بیشتر نمود دارد تا نادیا و بیشترین واژه پررنگ
نسبت به دو تای دیگر، واژه مرغ است که بیان‌کننده حال شاعر است.

۵. نتیجه‌گیری

۱. نادیا انجمن به عنوان یکی از چهره‌های مطرح ادبیات فمینیستی در عمر کوتاه خود
اشعار نغزی در زمینه مسائل اجتماعی زنان بر جای نهاد. مطالعه زندگی و آثار این دو
شاعر بزرگ، اشتراکات قابل ملاحظه‌ای را فرا روی خواننده می‌نهد که از جهت ادبیات
تطبیقی قابل توجه است. از آنجا که فروغ رساترین صدای زنانه را ادبیات فارسی
معاصر به نمایش گذاشت و نادیا به عنوان دانشجوی ادبیات فارسی بخوبی از
جریان‌های شعری معاصر آگاه بوده و از آنجا که این اشعار را با روح تشنه خود دمساز
دیده است تحت تأثیر سبک و صدای فروغ به دفاع از حقوق زنان پرداخته است. نادیا
با تأثیرپذیری از فروغ، درد و رنج زنان افغانستان و اسارت آنان را به تصویر کشیده
است. فروغ به عشق زنانه و صدای زنانه هویت بخشید و رسالت خود را در مبارزه با
مردسالاری با صداقت تمام فریاد کشید و زبان ساده و بی‌آلایش زنانه را وارد شعر
کرد. نادیا انجمن نیز تلاش کرده است تا به این عشق در ادبیات افغانستان هویتی
بخشد و صدای زنان سرزمین خود باشد.

۲. یکی از مضمون‌های فمینیستی در دیوان فروغ فرخزاد و نادیا انجمن عشق است. در دیوان این دو شاعر چهار نوع عشق یافت شد: عشق مجازی، عشق به هم‌نوع، عشق مادرانه و عشق متعالی. در دیوان فروغ به ترتیب عشق مجازی، عشق متعالی، عشق به هم‌نوع و سپس عشق مادرانه نمود دارد، اما در دیوان نادیا انجمن به ترتیب عشق مجازی، سپس عشق به هم‌نوع و بعد عشق مادرانه و در پایان عشق متعالی نمود دارد. علت آن این است که مرگ مهلت چندانی به نادیا انجمن نداد که همچون فروغ به اوج پختگی برسد و سیر حرکت و گسستن او از عشق زمینی به عشق متعالی آشکار باشد. تفاوت دیگر این دو شاعر در عشق مجازی است و آن این است که فروغ بی‌پرده و مستقیم اظهار عشق می‌کند و به روابط بین عاشق و معشوق می‌پردازد؛ اما نادیا هنجار شکنی نمی‌کند و جامعه سنتی افغانستان مانع از صراحت بیان کردن عشق او می‌شود. در شعر هر دو شاعر نمونه‌هایی از عشق مادرانه از جمله نگهداری مادر از فرزند بیمارش، دعا کردن برای شفای کودک و تشویق کردن کودک برای رسیدن به موفقیت وجود دارد و اینکه فرخزاد سرانجام مجبور است بین زن بودن و مادر بودن یکی را انتخاب کند و زن بودن را انتخاب می‌کند. عشق به هم‌نوع و اظهار همدردی با دختران و زنان سرزمین دو شاعر، نمونه دیگری از انواع عشق است که در دیوانهای هر دو شاعر به چشم می‌خورد.

۳. از دیگر موضوعات مورد بررسی در دیوان هر دو شاعر، مسئله زن است. هر دو شاعر در جوامع زندگی می‌کردند که زنان آزادی بیان نداشتند و از حقوق اجتماعی خود محروم بودند. زنان این‌گونه جوامع معمولاً زنانی تنها، غمگین، اسیر و زنانی با احساسات سرکوب شده هستند. طبق بررسیها این نتیجه به دست آمد که تنهایی و غمگینی در دیوان این دو شاعر نمود پررنگتری دارد و اسارت و سرکوب شدن احساسات نسبت به دو موارد قبل نمود کمتری دارد. فروغ برای رفع تنهایی خود به اجتماع پناه می‌برد و بعد از نیافتن همدم به غار تنهایی خود پناه می‌برد اما نادیا به جای پناه بردن به اجتماع به طور مستقیم به گوشه تنهایی خود پناه می‌آورد. تفاوت دیگر نادیا انجمن با فروغ فرخزاد این است که نادیا زنان جامعه خود را مخاطب قرار می‌دهد اما فروغ از اسارت زنی سخن می‌گوید که در چارچوب سنتها افسرده شده است.

۴. از دیگر مضمونهای فمینیستی قابل بررسی در دیوان دو شاعر، نوستالژی است که به سه صورت در دیوان دو شاعر نمود دارد: حسرت عشق بی سرانجام، حسرت رهایی، حسرت روزهای خوش کودکی که به ترتیب ابتدا حسرت عشق بی سرانجام نمود پررنگی دارد و سپس حسرت رهایی و بعد حسرت روزهای خوش کودکی. نکته قابل توجه اینکه حسرت روزهای خوش کودکی در فروغ نسبت به نادیا واضحتراست و اینکه فروغ برای بیان حسرت رهایی از واژه پنجره استفاده می‌کند که از طریق آن رها شود و نادیا صبح را خطاب قرار می‌دهد که زودتر بیاید و دنیای تاریک او را روشن کند.

۵. از دیگر مضمونهای مشترک فمینیستی بین دو شاعر، ستیز با مرد سالاری است. شعر فروغ و نادیا شعری است که در آن به قوانین و سنتهای مردسالارانه اعتراض شده است و هر دو شاعر از قوانین نامساوی بین مرد و زن در جامعه ناراضی هستند. هر دو شاعر فریاد اعتراض خود را سر می‌دهند اما فروغ نسبت به نادیا در اعتراض خود جسارت و بی‌پروایی تمام از خود نشان داده است.

۶. از دیگر مضمونهای فمینیستی در اشعار دو شاعر، صفات ویژه زنان است. هر دو شاعر در دیوانهای شعری خود صفات بارزی را برای زنان به کار برده‌اند. نکته حائز اهمیت این است که به کار بردن صفات زنانه در شعر فروغ از نادیا پررنگتر است. صفت بارزی که فروغ برای زنان به کار برده بیشتر گیسو، شانه زدن مو و آئینه است که دختران بیشتر از آن استفاده می‌کنند. هم‌چنین نادیا از این صفات استفاده کرده اما به صورت اندک. نادیا از صفت خط و خال برای زنان استفاده کرده که این صفات در فروغ اندک است یا دیده نشده است.

۷. از دیگر مضمونهای فمینیستی مورد بررسی دو شاعر به کار بردن واژه پرنده، قفس، دیوار در معنای فمینیستی است. این سه واژه بویژه «پرنده» در دیوان فروغ نسبت به نادیا حضور پررنگتری دارد. در دیوان هر دو شاعر «پرنده» نماد هر دو شاعر است که در جوامع سنتی خود اسیر شده‌اند و در فکر رهایی از جامعه خفقان زده هستند. واژه «پرنده» در دیوان این دو شاعر با قفس و اسارت همراه است و خواهان آزادی و رهایی. واژه دیوار در اشعار هر دو شاعر برای این به کار برده شده است که فروغ و نادیا محدودیتهای خود و دختران جامعه خود را با این واژه بیان کنند.

پی‌نوشت

1. Feminism

۱. لویه جرگه یا مجلس بزرگ یکی از رایج‌ترین و سنتی‌ترین شیوه‌های مشروعیت بخشیدن به هژمونی قدرت سیاسی و مشورت‌دهی به حکام و زمامداران افغانستان در تاریخ معاصر است و طی دو قرن اخیر بیشترین کاربرد را داشته است. هر وقت که دولتمردان با مشکلی روبه‌رو شده‌اند یا به توجیه یکی از پیچیده‌ترین مسائل در سطح ملی و بین‌المللی نیاز پیدا کرده‌اند، بزرگان، سران اقوام، اربابان و پیشوایان مذهبی را فراخوان داده و لویه جرگه را برگزار کرده‌اند (رضوی و مسلم یار، ۱۳۹۹: ۱۴۵).

3. nostalgia

فهرست منابع

الف) کتابها

- آزند، یعقوب؛ (۱۳۶۳) *ادبیات نوین ایران*؛ تهران: امیرکبیر.
- براهنی، رضا؛ (۱۳۶۳) *تاریخ مذکر*؛ تهران: اول.
- انجمن، نادیا؛ (۱۳۸۵) *دیوان سروده‌های نادیا انجمن*؛ به کوشش محمد شفیع نورزائی و سام واثقی، بی‌جا، نشر بنیاد کتابهای سوخته ایران.
- براهنی، رضا؛ (۱۳۷۱) *طلا در مس (در شعر و شاعری)*؛ تهران: ناشر: نویسنده.
- حریری، ناصر؛ (۱۳۶۶) *هنر و ادبیات امروز* (گفت و شنود با سیمین دانشور)؛ تهران: کتابسرای بابل.
- حقوقی، محمد؛ (۱۳۸۴) *شعر زمان ما (۴) فروغ فرخزاد؛ چ نهم*. تهران: نگاه
- حسین پور چافی، علی؛ (۱۳۸۴) *جریانهای شعر معاصر فارسی* (از کودتا ۱۳۳۲ تا انقلاب ۱۳۵۷)؛ تهران: امیرکبیر.
- دهباشی، علی؛ (۱۳۷۰) *یادنامه پروین اعتصامی*؛ تهران: دنیای مادر.
- رابینز، روت؛ (۱۳۸۹) *فمینیسمهای ادبی*؛ ترجمه احمد ابو محبوب؛ تهران: نشر افراز.
- زرقانی، سید مهدی؛ (۱۳۸۴) *چشم انداز شعر معاصر؛ چ دوم*، تهران: ثالث.
- زرین کوب، عبدالحسین؛ (۱۳۶۱) *نقد ادبی؛ چ سوم*، تهران: امیرکبیر.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا؛ (۱۳۸۳) *ادوار شعر فارسی* (از مشروطیت تا سقوط سلطنت)؛ تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس؛ (۱۳۷۶) (۱۳۸۳) *نگاهی به فروغ فرخزاد*؛ تهران: مروارید.
- شمیسا، سیروس؛ (۱۳۷۴) *نگاهی به فروغ فرخزاد؛ چ دوم*، تهران: مروارید.

عابدی، کامیار؛ (۱۳۷۷) *زندگی و شعر فروغ فرخزاد* (تنها تر از یک برگ)؛ تهران: جامی.
عبدالمنعم صقر، سوسن؛ (۲۰۱۸ م) *الشاعره الافغانیه نادیا انجمن*؛ جامعه الازهر.
فرخزاد، فروغ؛ (۱۳۷۸) *فروغ جاودانه*؛ به کوشش عبدالرضا جعفری، تهران: تنویر.
فرخزاد، فروغ؛ (۱۳۸۱) *دیوان فروغ فرخزاد*؛ تهران: ثالث.
فرخزاد، فروغ؛ (۱۳۵۷) *برگزیده اشعار فروغ فرخزاد*؛ تهران: مروارید.
کلیاشورتورنیا، ورا؛ (ب ۱۳۸۰) *شعر نو در ایران*؛ ترجمه همایون تاج طباطبایی، تهران: نگاه.
مشرف آزاد، محمود؛ (۱۳۷۶) *پریشادخت شعر آدمیزادان* (زندگی و شعر فروغ فرخزاد)؛ تهران: ثالث.
ولک، رنه؛ وارن، آوستن؛ (۱۳۷۳) *نظریه ادبیات*؛ ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
یزدانی، زینب؛ (۱۳۸۱) *زن در شعر فارسی* (دیروز- امروز)؛ تهران: فردوس.

ب) مقاله‌ها

اکبری بیرق، حسن و مریم اسدیان؛ (۱۳۹۳) «بررسی تطبیقی کاربرد اسطوره و کهن‌الگو در شعر فروغ فرخزاد و گلرخسار صفی (شاعر تاجیک)؛ *پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، دوره ۲، ش ۱، ص ۱۹۲-۱۶۱.

بوند شهریاری، علی اصغر و طاهره سید رضایی؛ (۱۳۹۳) «مقایسه شعر فروغ فرخزاد، فرزانه خجندی و خالد فروغ از دید نظریه جانسون»؛ *پژوهش ادبیات معاصر جهان*، دوره ۱۹، ش ۱، بهار و تابستان، ص ۶۱-۴۵.

پورنامداریان، تقی؛ رادفر، ابوالقاسم؛ شاکری، جلیل؛ (۱۳۹۱) «بررسی و تأویل چند نماد در شعر معاصر»؛ *ادبیات پارسی معاصر*؛ س دوم، ش اول، ص: ۴۸-۲۵.

حسین پور چافی، علی؛ موسوی، صغری السادات؛ (۱۳۸۴) «بررسی مقایسه‌ای شعر فروغ و سپری از نظرگاه فکری و محتوایی»؛ *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*، ش ۹ و ۱۰، ص: ۹۲-۷۵.

روحانی، مسعود؛ ملک، سروناز؛ (۱۳۹۲) «بررسی تأثیر جنسیت بر کاربرد تشبیه و استعاره در شعر زنان شاعر معاصر»؛ *زبان و ادبیات فارسی (دانشگاه خوارزمی)*، س بیست و یکم، ش ۱۹، ص: ۲۷-۷.

رخشنده نیا، سیده اکرم؛ نعمتی قزوینی، سیده اکرم؛ (۱۳۹۳) «تحلیل مقایسه‌ای اشعار نازک الملائکه و فروغ فرخزاد از دید نقد اجتماعی»؛ *پژوهشنامه زنان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، س پنجم، ش اول، ص: ۵۸-۴۱.

شریفیان، مهدی؛ (۱۳۸۶) « بررسی فرآیند نوستالژی در اشعار سهراب سپهری»؛ *مجله زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان*؛ س پنجم. ص: ۷۲-۵۱.

قاسمی، زهرا؛ (۱۳۹۴) «بررسی استعاره‌های مفهومی «زن» در شعرهای فروغ فرخزاد»؛ *فصلنامه در دری (ادبیات غنایی، عرفانی)*، س پنجم، ش شانزدهم، ص: ۳۶-۲۵.

واعظ، لیدا؛ صادق زاده، محمد حسن؛ (۱۳۸۴) «شعر زنان: چهار شاعر زن معاصر»؛ *حافظ*، ش ۲۱. ص: ۷۹-۷۴.

مرادخانی، صفیه؛ طالبی، مریم؛ (۱۳۸۹) «نقد فمینیستی مجموعه داستان «دختر خاله و نگوگ» اثر فریده خرمی؛ *پژوهش زنان*، ش ۲ د ۴، ص: ۲۴-۵.